

RECENSIES

nog steeds van waarde zijn. Ik denk bijvoorbeeld aan het niet in de literatuurlijst vermelde werk van de Engelsman J. W. B. Money, *Java or how to manage a Colony*, in 1861 vertaald door Steyn Parvé. Curieus is het dat Van Bosse in juli 1861 in de Tweede Kamer verklaarde: 'Volgens Money heeft Indië meer opgebracht, dan in 'slands kas is gestort'. Er werd 27 mei 1862 een commissie van onderzoek ingesteld. Deze constateerde inderdaad een tekort van 114 miljoen gulden. In 1865 deelde Fransen van de Putte mee dat het grootste deel teruggevonden was. Hij schreef de chaos toe aan de boekhouding, die tussen 1830 en 1840 allesbehalve in orde was.

Wat onze eeuw betreft: *De Utrechtse Bijdragen*, die met name onder Gerretson tot stand kwamen zijn nog steeds zeer waardevol. In de literatuurlijst, hoe indrukwekkend ook, mis ik nogal wat schrijvers, die van belang zijn voor het onderwerp. Ik beperk mij tot het noemen van enkele: J. H. Boeke, S. J. Ottow, P. J. C. van der Stok.

R. Reinsma

D. Giltay Veth en A. J. van der Leeuw, *Rapport door het rijksinstituut voor oorlogsdocumentatie uitgebracht aan de minister van justitie inzake de activiteiten van drs. F. Weinreb gedurende de jaren 1940-1945, in het licht van nadere gegevens bezien* (2 dln, Den Haag: Staatsuitgeverij, 1976, I: xlii + 853 blz., II: xl + 829 blz., ISBN 90 12 01068 3).

Er valt waarschijnlijk niets te bedenken, dat een recensent zo radeloos kan maken als het in 1976 verschenen rapport van D. Giltay Veth en A. J. van der Leeuw, namens 'het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie uitgebracht aan de minister van justitie inzake de activiteiten van drs. F. Weinreb, gedurende de jaren 1940-1945, in het licht van nadere gegevens bezien', zoals de reeds dadelijk tot op het merg ambtelijk-serieuze titel luidt: kortweg het Weinreb-rapport. Twee omvangrijke delen, 1657 bladzijden de bijlagen inbegrepen, onderverdeeld in 80 hoofdstukken; gebaseerd op zo'n 3000 rapporten, 4000 brieven, honderden interviews en daarbij de verwerking van het reeds bestaande materiaal, het Weinreb-proces uit de jaren 1945-1948 en alle publikaties tijdens en na dat proces ... genoeg om een stijve leesnek bij te krijgen. De opdracht van mr. Polak, de minister van justitie in 1970, aan Oorlogsdocumentatie was duidelijk: Uit te zoeken of de activiteiten van Weinreb in de jaren 1940-1945 reden gaven om diens veroordeling na de oorlog nu weer als onjuist te veroordelen. De man was na lang geharrewar in oktober 1948 tot zes jaar gevangenis veroordeeld door de bijzondere Raad van Cassatie. Reden: hij had door zijn gewaagde en ondoorzichtige machinaties tijdens de bezetting om zichzelf en zijn gezin te redden tenslotte andere Joden lichtzinnig in het verderf gestort en enkelen zelfs regelrecht aan de Duitsers verraden. Ook al wilde de rechtbank zijn oorspronkelijk goede bedoelingen erkennen en wel met name zijn streven om bedreigde lotgenoten via zijn fictieve lijsten, die de Duitsers zand in de ogen moesten strooien, te redden, de slachtoffers die dit spel had gevergd, nodeloze slachtoffers wel te verstaan, gaven de doorslag en het oordeel luidde schuldig. Bij gratiebesluit kwam Weinreb in 1948 voorwaardelijk vrij.

Feitelijk betrof het dus in 1970 een theoretische kwestie: het ging niet om de vangst en verlate veroordeling van een oorlogsmisdadiger. Het ging om eerherstel van een man, die schuldig was bevonden en zijn straf inmiddels had gekregen. Het nieuwe onderzoek kon tot drieërlei uitslag leiden: 1. Weinreb is onschuldig en zijn straf was onverdiend (waarmee uiteraard een heel ander 'schuldprobleem' zou opdoemen, te weten dat van de naoorlogse rechtspraak). 2. De man is terecht veroordeeld overeenkomstig zijn schuld. 3. De man is nog schuldiger dan zijn rechters in 1948 dachten.

In het eerste geval zou er voor Weinreb - afgezien van eerherstel - eventueel een smartegeld voor geleden onrecht in hebben gezeten. In geval twee of drie had de conclusie geen justitiële gevolgen, want wat hij gedaan heeft, was door zijn gevangenisstraf formeel ingelost en voor de rest verjaard. Het ging om een historisch onderzoek en oordeel; om zijn reputatie en om die van zijn aanklagers en verdedigers. Het openbare ministerie behoefde niemand in de gaten te houden en de minister van justitie kon rustig naar Roemenië reizen.

Het antwoord van het enorme rapport is al even duidelijk. Het werd conclusie nummer drie: Friedrich Weinreb werd op alle punten schuldig bevonden; schuldiger dan in 1948. Het oordeel van de rapporteurs is ronduit vernietigend:

De Bijzondere Raad van Cassatie is in zijn arrest over Weinreb uitgegaan van diens aanvankelijke goede bedoelingen. Dat die goede bedoelingen werkelijk aanwezig waren, kan na ons onderzoek niet meer worden aangenomen. ... De talloze nieuwe feiten, resp. nieuwe bewijsmiddelen voor destijds reeds geheel of gedeeltelijk bekende feiten, die ons onderzoek heeft opgeleverd zijn daarnaast - hoe belangrijk zij ook zijn - van secundaire betekenis. De juistheid van de feiten op grond waarvan Weinreb in 1947 en 1948 veroordeeld is, is door ons onderzoek volledig bevestigd. ... Weinreb heeft zich veel ernstiger misdragen dan de rechterlijke instanties in 1947 en 1948 hebben kunnen vaststellen

heet het onder andere in de slotconclusie (1613). Zijn eerste lijst was een zwendelzaak (zwendel niet alleen tegenover de Duitsers wel te verstaan!), zijn tweede lijst vormde een onderdeel van zijn werk in dienst van de Sicherheitspolizei en hij heeft 'tenminste 118 personen' verraden, van wie er 70 zijn omgekomen (1614).

Over de zaak-Weinreb kan na een dergelijk vonnis weer gras groeien. En hier begint de misère voor de recensent. Van hem wordt in een geval als dit maar één ding gevraagd: Is die conclusie terecht? Elke bespreking, die deze vraag omzeilt of met een hoos van relativerend spraakwater tracht weg te spoelen is het papier niet waard waarop ze geschreven wordt. Maar om dat uit te maken is niet veel minder dan een nieuw onderzoek nodig en dienen de wegen van Giltay Veth en Van der Leeuw even nauwkeurig te worden nagewandeld als zij dat met die van Weinreb hebben gedaan en aangezien deze met zijn labyrintische kronkelpaden dit soort speurtochten tot een zeer tijdrovende bezigheid heeft gemaakt, impliceert dat ruim studieverlof.

Ik heb me uiteraard niet in zo'n napluizerij kunnen en willen begeven. Ik kan dan ook alleen zeggen dat ik na lezing doordrongen ben van de grondigheid en redelijkheid van dit onderzoek en ergo van zijn slotconclusie. De aanpak is overzichtelijk en consequent. Weinrebs activiteiten worden in hoofdlijnen chronologisch onderzocht en aan de hand van talloze speciale gevallen wordt zijn versie geconfronteerd met die van anderen en met het beschikbare feitenmateriaal. Elk geval bevat een aparte korte inleiding en een conclusie. Natuurlijk hebben de rapporteurs lang niet alles kunnen ophelderen in deze weergalozе warwinkel van dubbel- en driedubbelspel. En alles zal ook nooit meer opgehelderd kunnen worden. Ik geloof niet, dat we dat intens moeten betreuren. Het is ook zeker niet zo, dat hier uitsluitend getuigen opdraven, die een beschuldigende vinger naar Weinreb uitsteken. Voor sommigen blijkt hij ook vandaag nog een man, die hen óf geholpen heeft óf althans oprecht heeft willen helpen. De mogelijkheid mag ook niet worden uitgesloten, dat - alle objectiviteit en grondigheid van de onderzoekers ten spijt - nog wel ergens een enkeling niet aan het woord is gekomen, die een detailkwestie in een voor Weinreb gunstiger

zin zou kunnen belichten, och ja. Aan de overweldigende hoeveelheid hier bijeengebracht negatief bewijsmateriaal en dus aan de slotbalans verandert dat niets. Ook notoire oorlogsmisdadigers (uiteraard een heel andere categorie dan Weinreb) hebben tussen hun moordbedrijf door ook mensen gered of geholpen. De slotsom dat de rapporteurs plus al die honderden vernietigende getuigen vooringenomen zouden zijn en Barbertje, om wat voor psychologische of ideologische' redenen dan ook, wilden zien hangen, getuigt eerder van paranoia dan van kritische waakzaamheid. Hooguit kunnen we eindeloos blijven discussieren of Weinrebs oplichterij meer aan heerszucht of groothedswaanzin of sexuele neigingen of winstbejag of naakt eigenbelang of messiaanse zelfbegoocheling toe te schrijven is en in hoeverre zijn religieuze achtergrond daar nog ter verklaring zou moeten worden bijgehaald.

Interessanter uit historisch oogpunt dan Friedrich Weinreb blijft de deining, die zijn geval enkele jaren lang in Nederland heeft kunnen veroorzaken. Dat op zichzelf zou een apart artikel waard zijn. Het was Presser, die in *Ondergang* (II, 102-110) als eerste de zaak weer oprakelde met zijn suggestie, dat de man wel eens het slachtoffer kon zijn geworden van een latent naoorlogs antisemitisme, dat blij was nu ook eens een schuldige jood te hebben gevonden. Pressers boek verscheen in 1965 aan het begin van een politieke kentering in Nederland, die in de volgende jaren aan alle fronten doorzette. Het waren de jaren van Provo, D 66, Nieuw Links, en later van rellen en studentenonlusten en geroep om directe democratie. Het was de tijd, dat men genoeg kreeg van het naoorlogse Nederland met zijn bijna vooroorlogse verzuiling, zijn in de pas van Amerika lopen en ook van de historische beeldvorming, die in dit naoorlogse Nederland was ontstaan, en die er op neer kwam, dat de natie (behoudens de kleine bekende minderheid van verachtelijken) actief of passief weerstand had geboden tijdens de bezetting, dat het recht daarna zijn loop had gehad - een kniesoor, die zich druk maakte over de ongerechtigheden, die bij zo iets onvermijdelijk voorvielen - en dat een diepe en duidelijke scheidslijn Nederland als zodanig had gescheiden van het nazisme en van al zijn smerigheden. Geen sterker wapen bij de aanvallen op het verstarde naoorlogse bestel dan het bewijs, dat dit historische beeld een legende was en dat de heren zich allerminst zo heldhaftig hadden gedragen en zo smetteloze democratische vestjes droegen als ze beweerden. Na het heroïsche antifascistische Nederland werd ineens het collaborerende Nederland ontdekt; waarbij neo-marxistische theorieën over de nauwere samenhang tussen kapitalisme en fascisme een uiterst bruikbare benaderingshoek aanboden. De morele en ideologische ontluistering van wat nu in een ommezien even vaag als suggestief 'het establishment' heette, vormde immers een voorwaarde voor de machtspolitieke ontluistering, die een nieuwe generatie op het kussen zou kunnen brengen. Een nieuwe generatie: dat wil dan zeggen de jongeren, onbelasten, plus de ouderen, die niet aan hun trekken waren gekomen. Het behoeft geen betoog, dat hier de ene legende de andere verdrong - zoals meestal - omdat beide visies op oorlog, fascisme en verzet nauw gekoppeld waren aan politieke belangen en doelstellingen. Met de dooddoener, dat de waarheid in 't midden ligt en dat er noch op grote schaal verzet geboden, noch op grote schaal gecollaboreerd is, kunnen we ons er niet vanaf maken. De waarheid ligt namelijk niet in 't midden. 'De waarheid' - te weten die visie, die wij ons vandaag als de meest omvattende en juiste moeten zien eigen te maken - staat er altijd boven, ligt op een nieuw plan, waarbij verzet en collaboratie eerst eens anders en penetranter geformuleerd moeten worden. Dat is echter een zaak op zichzelf. Hier is die omslag van belang.

Collaboratie met het fascisme vóór en tijdens de oorlog, corruptie bij de naoorlogse zuiveringen werden nu niet alleen uit de doofpot gehaald, waar de naoorlogse generatie ze

in had gestopt maar ze leken representatief, ze kregen paradigmatische betekenis. Nederlands ware gezicht - zo leek het bijna - had alsmear in die doofpot gezeten en de natie had zich zolang met een fraai blank masker getooid. Tegen deze achtergrond moet de Weinreb-affaire worden gezien. Zij vormde een klein onderdeel van die aanval op het bestel. Voor veel links-progressieven werd de man een symbool van Nederlands collaboratie en corruptie; een mini-Dreyfuss, de ware held, die door stoutmoedige onburgerlijke wegen te bewandelen al die legalistische nette heren, die tijdens de bezetting niets hadden durven riskeren, maar die na 1945 ineens zo'n grote mond hadden opgezet, stak en die ze daarom hadden trachten te bekladden.

Als Weinrebs onschuld kon worden bewezen, was er een nieuwe bres geslagen in het historische beeld, waaraan het oude bestel zijn legitimatie ontleende. Vandaar de wijze waarop tegen- maar vooral toch voorstanders zich druk maakten. De laatsten vooral, zei ik, omdat het juist voor hen niet om een apart geval van onrecht maar om een symbool ging.

Ik moet hier afsluitend eerlijk bekennen, dat ik met de conclusie van dit rapport daarom geen moeite heb (en dus daarom ook geen behoefte gevoel om de heren Giltay Veth en Van der Leeuw argwanend in alles op de vingers te zien) omdat mij deze diepere motivaties van de beweging voor eerherstel van Weinreb zo overduidelijk waren; wat het gevaar van het begin af aan zo groot maakte, dat men zich zou verkijken op de ware aard van de man, juist vanwege die symboolbetekenis. Ik had bij mijn bespreking van Pressers *Ondergang*¹ in 1965 al vraagtekens geplaatst achter diens verdenking. Al had ik op dat moment tevens nog niet kunnen en willen uitsluiten, dat de naoorlogse rechtspraak in het geval van Weinreb gefaald kon hebben. Ik liet de mogelijkheid open dat de historicus tot een ander, gunstiger oordeel zou kunnen komen dan de jurist, die q.q. strict legalistisch denkt.

Toen in 1969 *Collaboratie en Verzet* verscheen werden mijn twijfels echter versterkt. Zelden heb ik dermate onzindelijke, ongeloofwaardige memoires gelezen, waar het gefantaseer er op elke bladzij afdruipt - nog afgezien van het feit, dat ik ze onuitsprekelijk vervelend vond. Dat hield natuurlijk nog niet in, dat Weinreb *dus* schuldig was. Het hield alleen maar in, dat de dingen zich niet zo konden hebben toegedragen als hij ons daar met een hoop verhaaltjes wijs tracht te maken; hetgeen uiteraard wel sterk op een indirecte bekentenis van schuld ging lijken.

Na dit rapport geloof ik niet, dat Weinreb als persoon nog van enige interesse voor ons is. Roma locuta! Hij is niet de stok gebleken, waarmee men het naoorlogse Nederlandse bestel kon slaan. Het rotte hout brak zelf daarbij doormidden.

H. W. von der Dunk

1. in: *Kleio heeft duizend ogen* (Assen, 1974) 48.

De Karolingische villa Beek en de stamvader van de Bosoniden*

P. LEUPEN

In 1962 verscheen een Utrechtse dissertatie over *Ministerialiteit en ridderschap in Gelre en Zutphen*, waarin de *homines Franci*, die voorkomen in de negende-eeuwse rechtsoptekening, bekend onder de naam *Ewa, quae se ad Amorem habet*, geschilderd worden als militaire kolonisten, door de Frankische koningen op koningsland geplaatst met als opdracht dit land te ontginnen, te bebouwen en te verdedigen. De schrijfster, J. M. van Winter, adstrueerde een aantal jaren later in een artikel in het *Tijdschrift voor Geschiedenis* deze visie: het waren geen keuterboeren, maar evenmin grootgrondbezitters, laat staan edelen¹. De *homines Franci* van het rivierengebied passen volgens haar in het beeld, dat Theodor Mayer en Dannenbauer van een 'koningsvrijheid' ontwierpen: kleine lieden, oorspronkelijk van onvrije afkomst, die door koninklijke bescherming sterk in aanzien stijgen en zelfs vrijheid verwerven. Voor het gebruik van koninklijke domeingrond betalen zij een cijns; hun diensten bestaan uit heervvaart, waak- en bodeplicht, onderhoud van wegen en bruggen en in bijzondere gevallen stellen zij paarden ter beschikking. Dannenbauer meent dat zij in de *centenae* georganiseerd waren. Een tiental jaren voordat de dissertatie van mevr. Van Winter het licht zag was Niermeyer in zijn befaamde artikel over het Midden-Nederlandse rivierengebied reeds een andere weg ingeslagen, waarin hij door onder anderen Blok en Van de Kieft gevolgd is². Niermeyer zag in de *homines Franci* een bovenlaag van geïmporteerde kolonisten; door het rijksgezag in

* Veel dank ben ik verschuldigd aan drs E. J. Harenberg te Doesburg voor zijn op- en aanmerkingen in verschillende stadia van dit onderzoek; verder aan F. Theuws, student-assistent aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen, voor zijn hulp bij het verzamelen van toponiemen en het tekenen van het kaartje.

1. J. M. van Winter, *Ministerialiteit en ridderschap in Gelre en Zutphen* (Groningen, 1962) 11-15 en 'Homines Franci, edelen of koningsvrijen?', *Tijdschrift voor Geschiedenis* (TvG), LXXXIII (1970) 346-350.

2. J. F. Niermeyer, 'Het Midden-Nederlandse rivierengebied in de Frankische tijd', TvG, LXVI (1953) 145-169; D. P. Blok, *De Franken in Nederland* (2e dr.; Bussum, 1974). De eerste druk (1968) draagt de - onjuiste - titel *De Franken - hun optreden in het licht der historie*; C. van de Kieft, 'Bespreking van *De Franken, hun optreden in het licht der historie* door D. P. Blok', TvG, LXXXII (1969) 536-538; D. P. Blok, 'Naschrift', TvG, LXXXIII (1970) 350-351, een reactie op de bijdrage van J. M. van Winter in hetzelfde tijdschrift (zie noot 1).